

Тема 1

Предмет і метод економічної теорії як науки

План

1. Історія виникнення та основні етапи розвитку економічної теорії як науки.
2. Економічні категорії та економічні закони.
3. Методи економічної теорії.
4. Економічна політика та її функції.

1.1. Виникнення, еволюція і предмет економічної теорії як науки

Історичний екскурс у минуле економічної думки показує, що люди завжди прагнули теоретично усвідомити економічні умови свого існування, мотиви господарської діяльності та спробувати управляти економічними процесами.

Перші спроби систематизації економічних знань ми знаходимо у працях мислителів Давнього Єгипту, Індії та Китаю. Більш високого рівня економічні знання здобули в Античній Греції та Римі. У творах Ксенофонта, Платона, Аристотеля були зроблені перші спроби описати та теоретично осмислити економічний лад тогочасного суспільства. Ксенофонт вперше вводить поняття «економія» («ойкос» – дім, господарство, «номос» – закон), що означало закони ведення домашнього господарства. Аристотель вказує, що економіка вивчає виробництво та споживання для задоволення потреб. Науку про багатство він розділив на економіку та хремастику, – вчення про збагачення через лихварство (надання грошей у борг з умовою сплати відсотків при погашенні боргу). В той період економічні відносини не були складними, а закони про управління господарством передавались із покоління в покоління як досвід ведення господарства. Отже, економічна теорія як наука зародилася ще у V – IV ст. до. н.е.

Ні у рабовласницькому, ні у феодальному суспільстві ще не існувало структурованої системи економічних поглядів на економічні процеси. Еволюція економічної думки зумовлена історичним розвитком суспільства та його господарського середовища.

Як наука, а саме як система знань про економічні процеси, економічна теорія виникла набагато пізніше – у XVII-XVIII ст., коли почав зароджуватись капіталізм. Економічні відносини стали набагато складнішими, виникла необхідність їх регулювання на рівні держави. Першим напрямком в економічній теорії історично став меркантилізм (від франц. «мерканте» –

торговець, купець). У «Трактаті політичної економії» А.Монкретьєн (1615) вводить термін «політична економія», яка означає в перекладі з грецької мови мистецтво управління економікою з боку держави. В цій книзі економіка вперше представлена як господарство окремої держави, яке повинно регулюватися з єдиного центру. Предмет політичної економії: організація і управління суспільним господарством або закони ведення господарства у державі.

Розглянемо еволюцію поглядів на предмет економічної науки різних шкіл економічної думки (Таблиця 1.1). Перші школи сформувалися у період зародження капіталізму.

Таблиця 1.1

Еволюція поглядів на предмет економічної науки

Історичний період	Назва школи	Погляди	Представники
Епоха Античного рабства (V – IV ст. до н.е.)	Антична школа	«Економія» – це система правил, законів управління домашнім господарством, землеробством.	Ксенофонт, Платон, Аристотель
Перехідна доба первісного нагромадження капіталу (XVII-XVIII ст.)	Меркантилізм	Багатство ототожнюється із золотом і грошима. Основне джерело – зовнішня торгівля та видобуток благородних металів. Держава тим багатша, чим більше грошей вона має, тому меркантилісти захищали політику держави, спрямовану на підтримку активного торгового балансу.	Т.Мен, А.Монкретьєн, Ж.Б.Кольбер
Середина XVIII ст.	Фізіократи	Предмет політичної економії: національне багатство, зокрема, продукти землеробства. Перенесення предмету економічного дослідження зі сфери обігу в сферу виробництва. Закладення фундаменту для аналізу капіталістичного виробництва. Однак сферу виробництва фізіократи обмежували сферою землеробства, вважаючи, що багатство збільшують лише «дари землі», тобто сільське господарство.	Ф.Кене – засновник. А.Тюрго, В.Мірабо, Г.Летрон
Епоха промислового перевороту (XVIII - XIX ст.)	Англійська класична школа політичної економії	Предмет політичної економії: умови виробництва і нагромадження капіталу;	А. Сміт
		розподіл національного багатства, створюваного в усіх галузях матеріального виробництва;	Д. Рікардо

		Визначення права приватної власності, свободи вибору, конкуренції, концепція «економічної людини», яка реалізує власні потреби, ідеологія економічного лібералізму відповідно до якої держава не повинна втручатись в економічну діяльність індивідів.	
XIX-XX ст.	Марксизм	Розробка пролетарської політичної економії, яка стала теорією революційної боротьби робітничого класу проти буржуазії. Предмет вивчення: система виробничих відносин між людьми щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ. Основа розвитку суспільства – матеріальне виробництво. Продуктивні сили – основоположне поняття, яке включає: люди, засоби виробництва, технології тощо.	К. Маркс, Ф. Енгельс
Ринкова економіка (90-ті рр. XIX ст).	Маржиналізм або неокласична економічна теорія	Введення терміну «економікс» А.Маршалом у праці «Principles of Economics». З'ясування кількісних взаємозв'язків між елементами економічної системи. Наголошення на ролі людини в економіці. Залучення нових методів аналізу (граничні величини, графіки, інтегральне та диференціальне числення). Прихильність до вільної конкуренції, відстоювання принципу невтручання держави в економіку.	Альфред Маршал (кембриджська школа), К. Менгер, С. Бем-Баверк, Ф. Візер (австрійська), У. Джевонс, Л. Вальрас, В. Парето (математична),
Початок XX ст.	Інституціоналізм	Предмет економічної науки не може обмежуватись суто економічними відносинами, оскільки на її розвиток впливає низка соціально-економічних інститутів: держава, правові структури, банки, крупні корпорації.	Т. Веблен, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт, Я. Тінберген
30-ті роки XX ст.	Кейнсіанство	Перенесення центру досліджень на макрорівень. Основна сфера їх дослідження - підприємство, споживач.	Дж. М. Кейнс
60-ті роки XX ст.	Неоінституціоналізм	Теорія суспільного вибору – ідея взаємозалежності політичних та економічних явищ, застосування економічних методів до вивчення політичних процесів.	Дж. М. Б'юкенен

		Ідея «народного капіталізму», яка включає в себе: теорію дифузії власності, теорію управлінської революції та теорію революції доходів, зміст яких полягає у трансформації капіталізму.	А.Берлі, М.Надлер, С.Чейз
Друга половина 70-х років XX ст.	Монетаризм	Економічна теорія, в якій гроші виступають головним фактором впливу на всі економічні процеси.	М.Фрідмен – засновник.
Сьогодення	Неолібералізм	Принцип саморегулювання, економічної свободи господарських суб'єктів, обмеженості економічної ролі держави.	Чиказька школа (М.Фрідмен), лондонська (Фр. фон Хайек), фрайбурзька (В.Ойкен, Л.Ерхард).

1.2. Економічні категорії та економічні закони.

Економічна теорія – наука, яка вивчає закони розвитку економічних систем, поведінку суб'єктів господарювання під час виробництва та розподілу благ з метою задоволення потреб за умови обмеженості виробничих ресурсів і альтернативних варіантів їх використання.

Розрізняють два рівні економічного аналізу: мікро- і макроекономічний. Мікроекономіка вивчає поведінку окремих економічних суб'єктів, макроекономіка – функціонування національної економічної системи.

Політекономічний аналіз передбачає два аспекти:

1) позитивний, що полягає у проведенні теоретичного дослідження економічної системи та її елементів і виведення закономірностей, принципів та теорій;

2) нормативний – у підготовці загальних рекомендацій для раціональної економічної поведінки усіх суб'єктів економічної системи.

Нормативна економічна теорія – основа для розробки економічної політики держави.

Економічні категорії – це наукові терміни, поняття, які відображають вагомні аспекти економічних явищ, процесів та предметів. Наприклад: ринок, товар, послуга, капітал, прибуток, робоча сила.

Почувши словосполучення «продукція підприємства» багато хто відразу ж представляє якісь матеріальні речі. Однак це не зовсім вірно розуміння терміну «продукція», оскільки він може виражатись у двох формах:

- 1) товар;
- 2) робота (послуга).

Продукція – це результат трудової діяльності або виробничих процесів, що має корисні властивості і призначений для використання споживачем.

Товар – це матеріальний продукт виробництва, який здатний задовольняти потреби людини та приймати участь в обміні (купівлі та продажі).

Послуга – це діяльність з надання споживачеві матеріального або нематеріального блага. Характер послуг може бути як виробничим, так і невиробничим.

Товар має дві головні властивості – споживчу вартість (здатність задовольняти певні споживчі потреби людини) та вартість, яка встановлюється у процесі обміну, тобто визначається кількістю і якістю праці, втіленої в товар при його виготовленні. Розрізняють товари споживчого та виробничого призначення. Послуги — це дії, результат яких споживається в процесі їх надання. Вони становлять собою діяльність індивіда на користь іншої особи. Приклади сери послуг: торгівля, ЗМІ, організація дозвілля, медицина, система ЖКГ тощо. В чому ж різниця між товаром і послугою? В таблиці 1.2. наведено головні відмінності товару від послуги.

Таблиця 1.2

Головні відмінності товару від послуги

Категорія	Різниця
Форма	Товар має матеріальну форму, послуга – ні. Підприємство має можливість складувати свої товари. Послуга – це певний процес, якого не можна торкатися, відчуті і, природно, неможливо зберігати на складі.
Ціноутворення	Ціна товару складається із собівартості, амортизаційних відрахувань, зарплати робітників, вартості упаковки, податків, транспортних витрат тощо. Формування ціни на послугу складніший процес, на який впливає середній рівень цін на ринку на аналогічні послуги, граничну ціну, яку спроможний заплатити споживач та інших факторів.
Стандартизація виробництва	Товар виготовляється за певними технологіями, має встановлений порядок виробництва і, досить часто, повинен відповідати нормативним вимогам. Товар, на відміну від послуги, можна запатентувати, встановити на нього право власності. Послугу неможливо двічі надати однаково.
Співвідношення виробництва і споживання	Споживач, як правило, не присутній при процесі виготовлення товару. Товар виробляється і пропонується покупцеві в різних місцях і в різний час. Послуга виробляється і споживається одночасно.

Закон – це внутрішньо необхідні сталі зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ, процесів, елементів системи. Економічні закони, як і закони природи мають об'єктивний характер. Проте на відміну від

законів природи вони виникають, розвиваються і функціонують лише в економічній діяльності людей.

Економічні закони – це найістотніші, стійкі, причинно-наслідкові зв'язки в системі економічних відносин, між економічними процесами і явищами. Держава не може скасувати об'єктивні економічні закони, але може створювати передумови для розвитку об'єктивних законів, змінюючи умови.

До системи економічних законів належать передусім чотири їх типи:

1. Загальні економічні закони – такі, що властиві всім суспільним способам виробництва (закон відповідності виробничих відносин рівню й характеру розвитку продуктивних сил, закон зростання продуктивності праці, закон економії часу (чим менше витраченого часу на виробництво, тим більше вільного часу робітнику) тощо).

2. Закони, що діють у декількох суспільно-економічних формаціях: закон вартості, закон попиту і пропозиції тощо. Такі закони відображають внутрішні, необхідні, сталі й суттєві зв'язки, властиві технологічним способам виробництва. Це особливі економічні закони.

3. Специфічні економічні закони – це такі, які діють лише в межах одного суспільного способу виробництва. Найважливіший серед них — основний економічний закон: в умовах панування капіталістичної приватної власності зміст основного економічного закону зводиться до виробництва та привласнення додаткової вартості шляхом експлуатації найманих працівників.

4. Закони, що діють лише на одному із етапів (висхідному або низхідному) суспільного способу виробництва (закон породження монополії концентрацією виробництва).

Капіталізм – це суспільний лад, економічна система виробництва та розподілу, заснована на принципах приватної власності, особистої ініціативності, ефективності використання наявних ресурсів, максимізації прибутку (капіталу). Сьогодні терміном «капіталізм» найчастіше називають ядро такої економічної системи, яка складається із різноманітних приватних підприємств, що конкурують між собою на вільному ринку.

1.2. Методи економічної теорії.

Методологія економічної теорії – комплекс способів, прийомів наукового дослідження її предмета.

Економічна теорія застосовує як загальнонаукові, так і специфічні методи пізнання економічних процесів та явищ. Основні методи економічної теорії:

1) діалектика (пізнання економічних явищ і процесів їхньому взаємозв'язку у усвідомленні того, що джерелом розвитку є єдність і боротьба протилежностей);

2) наукова абстракція (пізнання економічних явищ за допомогою виокремлення найсуттєвіших аспектів, абстрагованих від всього несуттєвого;

3) аналіз і синтез (під час аналізу об'єкт дослідження розкладається на складові частини, синтезу – об'єднання різних елементів з урахуванням взаємозв'язків між ними);

4) індукція і дедукція (індукція – це метод пізнання від окремого до загального, від знання нижчого ступеня до знання вищого ступеня, дедукція – від загального до одиничного);

5) історичний – вивчає економічні процеси у тій історичній послідовності, у якій вони виникли; логічний – в логічній послідовності, від простого до складного;

6) економічне моделювання – формалізований опис і кількісний вираз економічних явищ;

7) економічний експеримент – штучне відтворення економічних явищ.

Економічний експеримент дає можливість на практиці перевірити обґрунтованість наукових гіпотез і рекомендацій, з метою запобігання помилок і провалів в економічній політиці держави.

1.4. Економічна політика та її функції.

Економічна політика – це цілісна система заходів держави у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання, покликана відобразити інтереси суспільства і окремих його груп, спрямована на ліквідацію економічних проблем та розвиток національної економіки.

Функції економічної політики:

- визначення Цілі економічної політики;
- аналіз варіантів досягнення Цілі;
- прогноз;
- оцінка ефективності і результатів економічних заходів.

Основними видами економічної політики є антициклічна, структурна, монетарна, фіскальна, маркетингова, товарна, цінова та регуляторна (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Основні види економічної політики

Вид	Характеристика
Антициклічна політика	Спрямована на підтримку стабільних темпів економічного зростання, запобігання падіння та криз.

Структурна політика	Спрямована на формування ефективної структури національного господарства.
Монетарна політика	Передбачає забезпечення економіки країни необхідною кількістю грошей, регулювання грошового та кредитного ринків.
Фіскальна політика	Передбачає державне визначення джерел формування державних доходів, державного бюджету та основних напрямків його витрат.
Маркетингова політика	Підприємство включає товарну, цінову, збутову (розподіл), а також політику комунікацій.
Товарна політика	Комплекс заходів щодо планування асортименту товарів та послуг.
Регуляторна політика	Державна політика, спрямована на вдосконалення правового регулювання економічних відносин.

Цілі економічної політики: економічне процвітання, економічна ефективність, повна зайнятість ресурсів, економічна стабільність, економічна свобода, справедливість, позитивний платіжний баланс.

Економічна ефективність – це досягнення максимального результату із мінімальними витратами.

Економічна стабільність – це сталий стан або стан рівноваги всіх елементів економічної системи протягом певного періоду часу.

Платіжний баланс являє собою співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, та сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду часу (місяць, квартал, рік). Він є вартісним вираженням масштабів, структури та характеру зовнішньоекономічної діяльності країни та її участі у світовому господарстві. Платіжний баланс за формою складання є статистичним звітом, який складається з двох частин – надходжень і платежів. В Україні відповідальність за його складання покладено на Національний банк.

Позитивне сальдо платіжного балансу означає перевищення всіх платежів у країну над платежами з країни. Негативне сальдо платіжного балансу – перевищення платежів із країни над платежами в країну.

Економічна свобода – це фундаментальне право кожної людини управляти її власною працею та майном. Економічна свобода на практиці означає право розпочинати та припиняти свій бізнес, купувати будь-які ресурси, використовувати будь-яку технологію виробництва, виготовляти будь-які товари та послуги.

Питання для самоконтролю

1. Які основні напрями економічної теорії, згідно з позиціями різних шкіл економічної думки ви знаєте?
2. Охарактеризуйте погляди на предмет економічної науки часів Античності.
3. Розкрийте сутність першого напрямку економічної теорії – меркантилізму.
4. Охарактеризуйте погляди на предмет економічної науки фізіократів. Перерахуйте видатних представників школи економічної думки.
5. Які погляди на предмет економічної науки мали представники англійської класичної школи політичної економії?
6. Охарактеризуйте погляди на предмет «політичної економії» німецького філософа та економіста К. Маркса.
7. В чому полягають погляди маржиналістів або неокласичної економічної теорії?
8. Охарактеризуйте погляди на предмет економічної теорії представників школи інституціоналізму?
9. Які погляди на предмет економічної теорії мали представники школи кейнсіанства?
10. Розкрийте сутність основних шкіл неінституціоналізму. Перелічіть видатних представників.
11. Які погляди на предмет економічної теорії мали представники школи монетаризму?
12. Охарактеризуйте сучасні школи економічної теорії. Розкрийте погляди представників різних шкіл неолібералізму.
13. Дайте визначення поняття «економічна теорія».
14. Поясніть відмінність між мікро- та макроекономікою. Як вони пов'язані між собою?
15. Що таке позитивний і нормативний аспекти аналізу економічної теорії?
16. Розкрийте сутність поняття «економічна категорія» та «економічний закон». Які існують типи в системі економічних законів.
17. Охарактеризуйте основні методи економічної теорії.
18. Наведіть та охарактеризуйте функції економічної теорії.
19. Що таке економічна політика? Наведіть її основні цілі та етапи проведення.
20. Охарактеризуйте основні цілі та принципи економічної політики України.
21. Розкрийте сутність поняття «продукція», «товар» та «послуга».

22. Перерахуйте основні характерні відмінності між товаром та послугою.

Тести

1. Вкажіть основоположника школи фізіократів:
 - а) Франсуа Кене;
 - б) Адам Сміт;
 - в) А. Монкретьєн;
 - г) Карл Маркс.

2. Робоча сила і засоби виробництва в сукупності становлять:
 - а) продуктивні сили;
 - б) виробничі відносини;
 - в) відносини власності;
 - г) немає правильної відповіді;

3. Оберіть вірне визначення поняття «дедукція».
 - а) проведення експерименту;
 - б) виведення системи законів і категорій;
 - в) виведення теорії із фактів;
 - г) перехід від загальних суджень до часткових висновків.

4. Коли були зроблені перші спроби описати та теоретично осмислити економічний лад суспільства?
 - а) епоха Античного рабства;
 - б) перехідна доба первісного нагромадження капіталу;
 - в) середина XVIII століття;
 - г) 90-ті рр. XIX століття.

5. Коли виникла економічна теорія, як система знань про економічні процеси?
 - а) епоха Античного рабства;
 - б) перехідна доба первісного нагромадження капіталу;
 - в) середина XVIII століття;
 - г) 90-ті рр. XIX століття.

6. Представники якої школи економічної теорії ототожнювали багатство із золотом і грошима?

- а) меркантилізм;
- б) маржиналізм;
- в) фізіократи;
- г) монетаризм.

7. Представники якої школи перенесли предмет політичної економії на національне багатство, зокрема, продукти землеробства.

- а) меркантилізм;
- б) маржиналізм;
- в) фізіократи;
- г) інституціоналізм.

8. Хто вважав предметом політичної економії умови виробництва і нагромадження капіталу?

- а) Ф. Кене;
- б) А. Сміт;
- в) Д. Рікардо;
- г) К Маркс.

9. Розробка пролетарської політичної економії, яка стала теорією революційної боротьби робітничого класу проти буржуазії належить представникам школи:

- а) меркантилізму;
- б) маржиналізму;
- в) фізіократизму;
- г) неоінституціоналізму.

10. Хто з вчених перше ввів термін «економікс»?

- а) Ф. Кене;
- б) А. Сміт;
- в) А. Маршал;
- г) К Маркс.

11. Оберіть представника школи інституціоналізму:

- а) А. Сміт;
- б) Д. Рікардо;
- в) Т. Веблен;
- г) М.Фрідмен.

12. М. Фрідмен був засновником:

- а) меркантилізму;
- б) маржиналізму;
- в) фізіократизму;
- г) монетаризму.

13. Вкажіть засновника економічної школи кейнсіанства.

- а) Ф. Кене;
- б) Дж. М. Кейнс;
- в) М.Фрідмен;
- г) К Маркс.

14. До чиказької школи належать:

- а) Аристотель;
- б) М.Фрідмен;
- в) Фр. фон Хайєк;
- г) В.Ойкен, Л.Ерхард.

15. Принцип саморегулювання, економічної свободи господарських суб'єктів, обмеженості економічної ролі держави належить представникам школи:

- а) монетаризму;
- б) інституціоналізму;
- в) неоінституціоналізму;
- г) неолібералізму.

16. Представники якої школи економічної думки вважають, що існує прямий зв'язок між масою грошей в обігу та величиною валового й національного продуктів.

- а) меркантилізму;
- б) марксизму;
- в) монетаризму;
- г) англійської класичної школи політичної економії.

17. Найістотніші, стійкі, причинно-наслідкові зв'язки в системі економічних відносин, між економічними процесами і явищами – це:

- а) економічні закони;
- б) економічні категорії;
- в) методологія економічної теорії;
- г) економічна ефективність.

18. Яка з перелічених функції не властива економічній політиці?

- а) визначення цілі економічної політики;
- б) аналіз варіантів досягнення цілі;
- в) формування попиту і пропозиції;
- г) оцінка ефективності і результатів економічних заходів.

19. Оберіть правильне визначення поняття «економічна теорія».

- а) комплекс способів, прийомів наукового дослідження предмета економічної теорії;
- б) цілісна система заходів держави у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання;
- в) наука, яка вивчає закони розвитку економічних систем, поведінку суб'єктів господарювання під час виробництва та розподілу благ з метою задоволення потреб за умови обмеженості ресурсів;
- г) вірної відповіді немає.

20. Позитивне сальдо платіжного балансу означає:

- а) перевищення всіх платежів з країну над платежами в країну;
- б) сталий стан або стан рівноваги всіх елементів економічної системи;
- в) перевищення всіх платежів у країну над платежами з країни;
- г) правильні відповіді б) і в).